

werkzaamheden bij het Haagse gemeentearchief, van de stadsgeschiedenis, de stedebouwkundige ontwikkeling, de geschiedenis van individuele huizen en hun bewoners in dit boek gepresenteerd, voor zover die kennis zinvol leek voor de behandeling van de 62 schilderijen. Dat levert een overweldigende stortvloed van wetenswaardigheden op, geformuleerd in een nuchtere, soms wat droge, beschrijvende stijl en gevat in een alleszins fraai uitgevoerd boek. Soms zou de lezer willen, dat een strenge redacteur de stroom van, op zich bewonderenswaardige, kennis van de schrijver wat had ingedamd. Wat te denken bijvoorbeeld van een behandeling over 130 bladzijden (een heel boek!) van het schilderij door Jacob van der Croos uit 1666 van een gezicht op Den Haag, omgeven door zestien topografische gezichten op kerken, huizen en andere gebouwen in de omgeving van de stad, zoals de ruïne van de kerk van Eikenduinen, het kasteel Westerbeek, en een gezicht op de Oranjezaal in het Haagse Bos. De aanwezigheid van die zestien paneeltjes wordt nu de aanleiding voor een gedetailleerde behandeling van elke scène afzonderlijk, waarbij elk ander werk van Van der Croos en van andere schilders dat daarmee in verband kan worden gebracht wordt besproken. Kortom, een boek dat in alle opzichten respect afdwingt, maar dat in zijn uitgebreidheid mogelijk meer lezers zal afschrikken dan aantrekken.

F. Grijzenhout

R. J. M. van de Schoor, *De irenische theologie van Théophile Brachet de la Milletière (1588-1665)* (Dissertatie Nijmegen 1991 ; Nijmegen: de auteur (R. van de Schoor, Schoolstraat 28a, 6512 JH Nijmegen), 1991, xii + 243 blz., f25,-, ISBN 90 9004117 6).

Wie wat nader kennis maakt met geleerdencorrespondenties uit het midden van de zeventiende eeuw, komt daar nogal eens de naam tegen van Théophile Brachet de la Milletière. Met name in de briefwisselingen waarin aandacht besteed wordt aan kerkelijke en dan vooral Franse aangelegenheden, komt deze irenische theoloog tussen 1635 en 1645 bij herhaling ter sprake. In genoemde periode heeft deze wat onduidelijke figuur een bescheiden maar tot mislukking gedoemde rol gespeeld in de pogingen om roomskatholieken en protestanten nader tot elkaar te brengen. Tot nu toe stond hij echter in de schaduw van andere, meer bekende historische persoonlijkheden als bijvoorbeeld Hugo Grotius, die juist in diezelfde jaren zijn pogingen tot verzoening der christenen deed, pogingen die ook in dit boek uitgebreid aan de orde komen. Het is daarom een toe te juichen initiatief geweest om een Nijmeegse promovendus eens op het spoor van deze tweederangs theoloog te zetten.

Van de Schoor heeft een duidelijk gecomponeerd betoog opgezet, waarin hij eerst het leven van La Milletière schetst en vervolgens, in de vier volgende hoofdstukken, diens oecumenische activiteiten in de verschillende stadia uittekent aan de hand van vooral brieven en geschriften: de eerste irenische publikaties (1634-1636), pogingen om hereniging met Rome te bevorderen door voor beide partijen aanvaardbare interpretaties van de genadeleer (1636-1639), voorstellen tot kerkhereniging op basis van de leer over eucharistie en leergezag (1640-1642) en suggesties voor kerkhereniging na een werkelijke reformatie van de roomskatholieke kerk (1644-1645). Het liep allemaal op niets uit. De irenicus werd verketterd door hervormden en door katholieken. Voor de eersten was hij te katholiek en voor de tweede groep te protestant. Over eenheid tussen christenen van diverse hervormde richtingen wilden de tijdgenoten nog wel eens praten, maar terugkeer naar Rome was voor de volgelingen van de reformatoren onaanvaardbaar. La Muletière zocht naar een uitleg van de omstrede geloofsartikelen die zowel katholieken als protestanten kon bevredigen, maar hij zocht iets wat er niet was en nooit zou komen. In 1645 ging de hervormde vredestdichter over naar de roomskatholieke kerk en daarmee was zijn rol uitgespeeld.

Het hier kort samengevatte betoog van Van de Schoor wordt in vaak zeer uitgebreide aantekeningen stevig onderbouwd. Wat er door en over La Milletière ooit is geschreven en bewaard is gebleven, dat heeft zijn plaats in deze doorwrochte thesis gevonden. Daarbij dient wel te worden opgemerkt, dat de auteur zijn onderwerp vanuit een bepaalde gezichtshoek heeft benaderd. Hij drukt dat uit in de ondertitel van het boek: 'Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren'. Ondanks deze zichzelf opgelegde beperking heeft Van de Schoor toch ook kans gezien de theologische inhoud van de standpunten duidelijk te verwoorden. De persoon van La Muletière zelf blijft echter ook in deze studie onduidelijk en dat erkent de auteur in de laatste zin van zijn slotbeschouwing: 'La Milletière, een figuur naar wiens karakter en drijfveren men bij ontstentenis van relevante bronnen eigenlijk alleen maar kan gissen' (198).

Lof dus voor het boek in grote lijnen, maar wel wat kritische kanttekeningen inzake enkele details. Dat het taalgebruik soms wat erg gemeenzame uitdrukkingen vertoont, schijnt heden ten dage geaccepteerd te moeten worden: 'waarmee de trammelant begon' (23), 'het kind werd met het badwater weggegooid' (67), 'de namaakcalvinist' (188). Soms loopt een poging om iets origineels te zeggen uit op een vrij duistere en weinig fraaie zin: 'De gebruikelijke daad van eenvoudige rechtvaardigheid om miskende geesten uit de verdomhoeken der historie te lichten' (9). Erger vind ik het, wanneer technische termen worden gemaltraitieerd: 'kerkoudste' in plaats van 'ouderling' (6), 'misdienst' in plaats van 'misviering' (24), 'primaatschap' in plaats van 'primaat' (30), 'ingieting van de genade' in plaats van 'instorting' (177), 'een penitentie aanmeten' in plaats van 'opleggen' (189). De woorden 'irenisch' en zelfs 'irenisme' komen mij niet onbekend voor, maar kan men ook spreken van een 'irenist', zoals de auteur bij herhaling doet? Soms ook gebruikt de schrijver een wat vreemde beeldspraak: de roomskatholieke kerk als 'een monolithische verbastering' van de kerk van de eerste eeuwen (125), of de eucharistie in een bepaald geschrift 'onherkenbaar vermomd' opgevoerd (42).

In de aantekeningen wordt zeer veel materiaal, en vaak interessant materiaal, aangedragen. Wat ik echter meerdere keren mis, is een korte omschrijving van een in de tekst genoemde persoon. Soms wordt er naar een biografisch lexicon verwezen, en dat is dan alles, maar soms ook wordt alleen de naam genoemd en moet de lezer maar raden wat voor iemand dat is. Bij de opgegeven literatuur stuitte ik enkele keren op foutieve of onvolledige literatuurverwijzingen, maar dat is iets dat praktisch onvermijdelijk is.

Kort en goed, afgezien van de hier genoemde onvolkomenheden, biedt dit boek veel wat te waarderen valt. De auteur heeft kans gezien om een historische figuur van het tweede plan eens goed in het licht te zetten. Het zijn juist dit soort persoonlijkheden uit het verleden die ten onrechte in de schaduw blijven, slechts kort beschreven in biografische lexica en ook daar nog vaak over het hoofd gezien. Toch maakten zij niet minder geschiedenis dan de uitzonderlijk grote geesten die steeds volop in de belangstelling staan. Théophile Brachet de la Milletière heeft nu gekregen wat hem toekomt.

C. S. M. Rademaker ss. cc.

G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* ('s-Gravenhage: SDU, 1991, 684 blz., f85,-, ISBN 90 1206890 8).

This is a densely written, very long, and not easily digestible book. But for me, it is unquestionably one of the very most important publications of recent years on the history of the Dutch Republic and one that I believe will be cited frequently. One might wish that it was shorter, that the heaps of detail had been somewhat thinned out and that it was more attractively written. But no criticism that one might have on that score can detract from G. de Bruin's very considerable achievement.